

M 9353:1-27

Landskap:	Skåne	Upptecknat av:	Emil Jönsson
Härad:	Luggude	Adress:	Norrum, på Hornsborg
Socken:	Väsby	Berättat av:	Densamme
Uppteckningsår:	1944	Född år	1861 i Väsby

Om böndernas arbete med jorden förr och deras svårigheter

Hvad skulle de arma bönderna taga sig till?

Igenom alla tider har svårigheterna för dem som brukade jorden varit ganska betydliga i många avseenden, ty det vill verkligen synas som en förbannelse, som av vår Herre uttalades då Adam drevs ur paradiset: "Förbannad vare marken för din skull, med bekymmer skall du nära dig på henne i alla dina lifsdagar, törne och tistlar skall hon bära dig" etc. Att det nog samt gått i uppfyllelse synes just vara den egenskapen vid allt jordbruk, att vad som helst människan sår, så vill alltid ogräset ta överhand. Därför har det i alla tider utgjort en fråga, på vad sätt jordbrukaren skulle kunna bekämpa ogräset, så att de odlade växterna åtminstone kunde vinna överhanden. I alla tider har så en, så en annan fabrikör försökt att lura bönderna att köpa nya redskap, och ofantliga svårigheter för sådana utgifter har också uppstått, i synnerhet som det vanligen visade sig vara sämre, det ena med det andra, eller det nyaste sämst. Om de gamles redskap från 1700-talet till början av 1800-talet med deras år och träpinnaharvar är ju ej annat än att tala om nödfallsåtgärder för brukandet av jorden. När inte jorden torrlagts och inte gödslats, hur skulle något annat än ogräs då kunna växa? En gammal bonde uttryckte sig: "Läsa och inte förstå, det är som att plöja och inte så, där växer inte annat än ogräs." Det enda sädeslag man gödslade till var rågen, men gödseln var så urlakad och kraftlös, till större delen genom vårdslöshet och okunnighet, ävensom endast en ringa mängd kunde samlas av vinterutfodringen. Om sommaren blev gödseln kringspridd på fäladsmarkerna eller i de olika betesvångarna, som efter 1825 blev inhägnade med stenmurar. Gödselmedel försöktes på många sätt och slag. På den tiden trodde man att blandning av flera slags jord skulle vara av drivande verkan på alla sorters gröda, och lantbruksböcker utgavs därom.

Jag minns då jag var 3 eller 4 år gammal, så hade min far köpt 1 eller 2 säckar av något gråblått ämne, som var i fasta knölar, vilka han krossade och gned till fint pulver på logen. Han sade att det hette "guano" och kostade mer än 20 rdr för varje säck, men jag tror det var tunnesäckar i storleken. Det var alltså 1864 eller 1865, men aldrig varken förr eller senare har jag hos någon sett denna slags gödsel. Men jag fick reda på, då jag blev äldre, vad det var för något. Det vara bara fågelträck, som i årtusenden samlats på öar i Stora Oceanen i sådana massor, att den betäckte dem till 100-tals alnars tjocklek, så att segelfartygen kunde lägga sig intill och medelst en ränna eller tratt låta guanon rinna ner i fartygen. Denna ränna var av segelduk, och guanon var rykande torr, men

packades klumpigt under sjöresan, som på den tiden kunde ta flera månader, därför behöver man ej undra över att priset på guanogödseln blev dyrt.

Att gräva upp mörgel – en slags kalkblandad lera – och lägga på åkerjorden blev en allmän övergång på 1860-70-talen, varom ännu vittnar de vattenfyllda mörgelgravar som finns på alla hemman. Det ville synas som att detta – att ”mörgla” – gjorde god verkan, men utmagrade med tiden åkerjorden varför man påstod att det gjorde rika föräldrar men utfattiga barn. Verkligen hade detta mörgländet den egenskapen med sig, att när kalken i mörgeln gjort sin verkan, så var själva leran kvar och orsakade ofantligt med tistel och mycket annat ogräs, som kom att rent av utrota grödorna av de ädlare växterna. Man hade ännu ej begynt med någon konstgödning, men en konsul Persson i Helsingborg satte upp en konstgödningsfabrik 1870 i Helsingborg, och denna fabrik utvidgades hastigt och blev ett uppsving för hela landet, ett miljonbolag, som hade fabriker även i Norge, vilka dock av norrmännen helt enkelt fräntogs den rättmätige ägaren vid Sveriges och Norges unionsupplösning 1905. Denna gödning kallades för ”superfosfat” och var ett fint pulver som skulle sås med hand. Om man föreställer sig, att man har en snusdosa och tar däri med tummen och pekfingeret en pris efter annan och kastar framåt på åkern för vart eller vartannat steg, så må man tro att det hade god verkan.

Att börja med var där 2 sorter, en 10-procentig och en 20-procentig. Den förra kostade 7 rdr för 10 pund (= 85 kg) och den senare 14,50 rdr för samma. Det var omöjligt att kunna så hälften så tunt av 14,50-säcken som av 7 rdr-säcken. Således nådde en 14,50-säck ej så långt som 2 7 rdr-säckar. Jag hörde folk säga: ”Jag sår lika tjockt, antingen det är av den dyrare eller den andre sorten.” Att det då blev kraftigare gödsel är klart, men priset var huvudsaken. Men jag var i Helsingborg och såg hur åkardrängarna körde till havsstranden och läste 100-tals lass mursand och körde den till gödsel fabriken. Sanden skulle utgöra huvudbeståndsdelen i konstgödseln. När man ville räkna med vad som egentligen inte gjorde någon nytta för åkerjorden, så kan man säga att sanden, säcken, arbetslönen, fabriken vinst, handlaren vinst och frakten hörde hit, varav man kan förstå att det möjligen kunde vara så mycket som en snusdosa av fosforsyra och en snusdosa av kalkstoft i varje säck gödsel, som gick ut från Helsingborgs gödsel fabriken.

Gott kännetecken på konstgödsel var, om den vid sådden kunde ryka bra i ögonen och näsan på den som sådde, så att ögonen rann och nysningar skedde oupphörligen, samt att skinnet på näsan blev sårigt om man tog sig med fingrarna om näsan. Men inte desto mindre så gjorde konstgödseln någon verkan, och det utspredd rykte att man behövde endast ge halv gödning av den naturliga gödseln till vete. Jag var ju med på flera av böndernas ”gödselgillen” och körde med hästarna ut i åkrarna som skulle gödglas till vete. Husbonden skulle alltid hacka av gödseln och det gjordes uppehåll medan han högg till ett hack med gödselhackan till en liten bunke, så stor som en vanlig hatt, och kördes så fram ungefär 20 alnar, där det åter stannades, eller i förbifarten höggs med gödselhackan en likadan liten gödselbunke. Detta skulle kallas ”halv gödning”, men i själva verket var det inte ens $\frac{1}{4}$ gödning emot den vanliga råggödningen. Men det blev likväl bra vete, ty den gamla odlade jorden var ej förut besådd med vete, utan endast råg, korn och annan vårsäd, och hade varit lätt bearbetad.

Nåja, det blev bra vete i 5 a 6 år. Men så kom det något som kallades för ”brand” eller sot i vetekornen, så att om inte utsädet genomblöttes med kopparvitriol och vatten, så var man säker om att vartenda vetekorn blev fyllt av ett svart pulver likt sot. Om det var en del som undgått

smittan, så smet det smittade med det friska, så att den säden dugde knappast till svin, och luktade vid tröskningen likt sill-lake. Tröskemännen blev sotfärgade i ansiktet. Men även om, som sedermera alltid måste göras, utsädet betats i kopparvitriol, och vetet blev alldeles friskt och felfritt, så var vetet så styvt i halmstrået, att tröskning med slagtröska (plejel) var svårt och gick det ej att tröska ut rent, utom med grova hästvandringsmaskiner. Sådana anskaffades av många. De kostade 500-600 rdr och drevs med 2 par hästar, men så kunde den liggande "vandringen" även användas att skära hackelse med. Otaliga är de olyckor som förorsakades av dessa tröskor och dessa liggande vandringar. Större delen av dessa olyckor drabbade fruntimren, då de vid något ärende kom med sina kjolar i beröring med "järnstrålen", vilken hästarna måste träda över vid varje omgång.

Snart utkom ifrån England en slags fosfatgödsel, som ägde samma vikt i minsta möjliga utrymme och var gjord av slagg, krossad järnslag, finmalen och siktad, fin som dammet i luften och kunde – liksom all konstgödsel – ej sås utom vid lugnt väder. Endast 1 ½ kubikfot till 100 kg gödsel. Många fabriker och smeder tävlade med varandra om att inbilla bönderna att än ett, än ett annat slags redskap, vore utomordentligt nyttiga och fördelaktiga. Men vanligen visade det sig snart, att det varuti de överträffade de gamla redskapen, var endast priset. De största bönderna, ävensom herrgårdarna, skulle ju gå före i spetsen med att skaffa nya, och som de trodde, bättre jordbruksredskap. Jag såg en slags trepinnaklöfsa, som var av så grovt järn till både "bålen" och pinnarna, att ett par hästar inte kunde dra den, utan 2 par hästar måste därtill om den skulle kunna dragas. Den kallades "extirpator" och gick alnsdjupt i jorden. Likaså skaffades på herrgårdarna något som hette grundplog eller "alfplog", också "djupplog". Denna kunde plöja ner 1 aln under jordytan, men en vanlig plogfåra skulle plöjas först och i denna kördes så djupplögen, men fordrade 2 par hästar. Men man blev snart avvärd med dessa djupredskap, i synnerhet som det ner under matjorden finns sten i myckenhet. Även ångplogar användes på herrgårdarna, men den massa av stora stenar som plöjdes upp var så betydlig, att jorden såg ut som en enda stenbunke.

Men sådana redskap behövde ju inte de småbönderna bry sig om, men de hundrade sorters redskap, det nyaste, nästan alltid sämre än det gamla, som bara i min tid har haft sin övergång, är nu ej möjliga att omtala. Dock får jag omnämna några av dem. Av trä gjordes bålarna till de allra flesta redskap och beslaglades till en början, men med tiden gjordes de av bara järn. Det var plog, årder, klöfsa och harv. Klöfsa av 3 bålar, med släta krokpinnar, med gåsfotpinnar, med slätskottspinnar, trekantgåsfotklöfsa, slät rakpinnaharv, koppelharv, skrubbharv, gåsfotkoppel, krokpinnakoppel, tallriksharv, fyrakoppelkrokpinnaharv, rullharv, trumla, mullskoffa, hästräfsa av trä utan hjul, hästräfsa med hjul, fjäderharv. Alla dessa redskap har sedermera sedan 1900 gjorts av bara järn, och har tillkommit rotfrukts- och skördemaskiner.

Men den gamla frågan finns ännu kvar, nämligen hur man skall bli kvitt ogräset och på billigaste och säkraste sätt kunna öka skörden. Man skall veta, att i alla tider har det ju funnits gamla bönder och på deras erfarenheter skulle det kunna byggas. De hade kommit underfund med, att för mycket vatten i åkern var skadligt, varför också första villkoret för bra och lönande lantbruk skulle vara åkerjordens torrläggning. Det skedde medelst rätt små diken, 1 ½ aln breda och ofta endast ½ aln djupa, och fö med vattenfårar emellan varje tege i vintersäden. Även praktiserade de gamle med att plöja så lätt som möjligt, och likaså köra lätt med årder och andra redskap. Jag hörde ofta hur gamla bönder klagade på sina söner och drängar, att de kunde ej vänta sig att få bra säd, ty de körde mycket för djupt i jorden. Dessa gamle stödde sig på både sina egna och sina föräldrars erfarenheter, och verkligen kunde det hända att i "torra årsgångar" dessa otillräckligt avdikade åkrar bar rikligare

gröda, än de där det djupare torrlagts. Men så var det också orsaken till längre fram i tiden, då vete begynte sås och jorden arbetades djupare men ej förut varit djupt arbetad, att vetet blev så bra med nästan ingen gödsling. Då troddes det att det var konstgödningen som drev på, men det var säkert djupbearbetningen som var orsaken. Men så borde man ej alltid rätta sig efter de nya lärarna, som en tid utspridde tal om att ogräset bekämpades och betydligt större gröda erhöles, genom att överharva vetet om våren. En patron på en större gård gjorde då grundligt det han lärt i lantbruksskolan. Han satte på med en stor klöfsa och klöfsade 10 tld vete så grundligt att inte ens så mycket vete blev skördat som utsädesmängden. Han fick ju erfarenhet!

Dräneringen medelst tegelrör som nerlades i jorden blev mer och mer vanlig, och otvivelaktigt nog också till stor fördel för lantbrukets utveckling efter mätglingsperioden. Man har försökt vid lantbruket med mångahanda växtslag, med mångahanda sammanslutningar, såsom mejerier, sockerbruk, slakterier m fl, men alla sammanslutningar, så snart de inte ägs uteslutande av bönderna själva, så är de i fara att gå överstyr, delvis genom de utomstående avund och motkonkurrens. Men den röda tråden genomlöper tidens lantbruk alltjämt, nämligen att få bort ogräset, mera rationalisering och därmed förbilligande av lantbruksprodukternas framskaffande, eller också att kunna driva upp priserna på jordbruksalsterna, så att folket vid jordbruket fick lika förmåner som övriga folkgrupper.

Den gamla jordbrukarbefolkningen före vår tid ifrån 1700-talets slut och in i 1800-talets första decennium strävade ju efter att göra jordbruket självförsörjande, på liknande vis som det nu talas om att Sverige bör kunna vara självförsörjande, dvs att kunna leva sitt liv utan att behöva hjälp eller import från andra länder. Jag hörde hur en av traktens storbönder skulle skryta för en av de gamla bönderna, om hur enkelt det var nuförtiden att sköta jordbruket. Han sade: "Snart kan man ha gödsel till ett stort fält i den ena västfickan." Den gamle svarade: "Ja, och skörden i den andra västfickan!" Därför må man veta att de gamle misstrodde det nya bruknings sättet, i synnerhet som det kostade mycket pengar. Man skall tro att bönderna inte vräkte ut sina pengar på handlarna på den tiden. En från Amerika återvändande kusin sade att Sverige var så mycket bättre än Amerika i två hänseenden, och det var att här fanns fattighus och landsvägar, vilket inte fanns i Amerika då, påstod han 1875. Men på 1840-50-talen då allmogen mest räknade sin förmögenhet i daler, hände ofta att det kunde bero på ett eller annat tusental daler, om giftermål skulle bli av eller avslås. Så hörde jag talas om hur en ung man från Buskeröd kom till en bonde i Ingelstråde och skulle fria till hans dotter ("doter" som det hette). Fästmannen-friaren blev väl emottagen och allting var bra, men den bonden utlovade endast 5.000 dr i hemgift med dottern. Men friaren ville prompt ha 7.000 dr. Efter envist vidhållande från friarens sida, så medgav bonden att han kunde väl höja upp hemgiften till 6.000 dr, men längre ville han inte gå. Friaren gick sin väg och bonden följde med honom ut på farstustenen. Där räckte friaren ut handen och sade: "Får jag 7.000, annars går jag nu till Per Påls i den andre byn!". Då måste ingelstrådebonden ge med sig och ge handslag och löfte om 7.000 dr med dottern. Det var måhända nödvändigt att skaffa pengar på sådant sätt, eftersom utlösning fick ske till de andra syskonen av den som skulle övertaga fädernegården.

Men samma fråga föreligger alltjämt, hur jorden skall kunna föda och fostra tillräckligt mycket folk, liksom i forna tider, då ett större antal människor på vart hemman fann sin bärning där. Bönderna kunde ge s k "undantag" till föräldrar, betala utlösning till syskon, underhålla fattiga genom att tillåta dem tiggas, underhålla kyrkor och landsvägar och alla andra vägar, samt betala kronoskatt och tionde till präst och klockare. Måne det just berodde på att det lilla grand som jorden avkastade

hade så stort värde och betalades så bra, i förhållande till arbetet? Men allteftersom arbetarna kunde finna större betalning än kost, logi och en liten penning för ett helt år, så övergav de mer eller mindre jordbruket, och nu har det gått så långt att böndernas egna barn varken vill eller kan vara jordbrukare. Hundrade sorters botemedel föreslås både av enskilda och själva riksdagen. Bland alla förslag tycks framgå att de övriga folkklasserna ropar på mera rationell jordbruksskötsel och därav en ofantlig produktion, så får ju lantbrukarna så stora inkomster att priserna inte alls behöver höjas på deras produkter. Övriga folkklasser vet således inte, att desto mer en lantbrukare producerar, desto mer kostar det, ty mer folk krävs, och förhållandet är ju sådant, om vi skall jämföra forna tider med nutid, att då en bra dräng hade på 1860-talet 8 sk = 17 öre om dagen, så har nu en bra arbetare på 8 timmars arbete 12 kr om dagen, dvs 72 gånger så mycket, och den förre 12 tim men den senare endast 8 tim arbetsdag. Således kommer vinsten på en företagen ökning av produktionen endast att hamna i arbetarnas penningbörs. Men en stor del av de övriga folkklasserna vill inte ens, om de än får 1,50 kr i timmen, varje dag hela året om (i 8 timmarsdagar) ändå röra vid jordbruksarbete, ty de blir ju smutsiga och i synnerhet fruntimren vågar ej röra vid sådant. Man behöver således ej tala om någon ökning av produktionen, ty det är alldeles omöjligt att skaffa arbetsfolk, utan en given förlust är det i vartenda fall, om än folk kunde lejas till arbete. Detta nutidsläget är, om än kris och krigshändelser tagas undan och normala tider åter inträffar, ändå genom den allmänna och lika rösträtten, som gör böndernas sak så kringskuren genom den diktatoriska arbetarlagstiftningen, en av bondeklassen allmänt känd sak, varför det ej behöver vidare diskuteras. Intressant är att komma ihåg hur de gamla bönderna i början av 1800-talet kunde dra sig igenom med att livnära mera folk, och det med små resurser. Men deras små pretentioner på livet och deras förmåga att arbeta och ta vara på det lilla, och sparsamheten i allt, gjorde att de även på den tiden kände sig belåtna med tillvaron. En präst här som hette Strandmark sade: "Förr var det du och jag, små hus och må bra, men nu är det ni och vi, stora hus men ingenting i".

Märkligt är att veta något om deras experiment med att framkalla gröda. Man kunde få se stora fält på lerjord, där ett slags gula blommor som vi kallade för "Döshulta solsickor", mer än alnslånga, tagit så pass överhand, att tjockleken på marken kunde knappast genomskäras med lien. Men annars var där sått havre och korn, men endast ett eller annat strå av dessa sädesslag kunde upptäckas. Likadant var det med åkerkål och åkersenap, samt fö ymnigt växande ogräs av alla slag. I gamla lantbruksböcker av Lundeberg förordades rostad lera såsom förbättringsmedel, men som det fordrades dels ugnar och dels en myckenhet bränne, så var det ju svårigheter att bränna eller rosta, dvs endast genomvärma, den råa leran, varför ej detta förbättringsmedel kunde framställas i någon större myckenhet. Hårdare bränd lera och krossad var nyttigare, men var ju ännu svårare att anskaffa. Men leran av torkade lerväggar i gamla hus jämte gammalt kalkbruk och sot var också ett beprövat jordförbättringsmedel, men kunde ju heller aldrig framskaffas i stora mängder. Mulljord på sandjord och sand på mulljord ansågs mycket fördelaktigt. Till om grovt klapperstensgrus på mossjord gjorde betydlig skördeökning i många år, som jag själv försökt, alla dessa jordförbättringsmedel utom den rostade leran, men det försökte min far.

Bränning, inte allenast vid nyodling, praktiserades av några av de gamle före 1870. Ett sätt var att, som de gamle trodde, låta jorden vila. Man föreställde sig att jorden blev trött av att giva säd för jämt. Därför lät man åkern ligga i något år för att vila sig, men desto rikligare grodde då ogräs av alla slag. Till slut blev ju trädesbruket inskränkt, först med ingen annan bearbetning än avbetning med får eller ungrekreatur om sommaren. I början av september kördes trädan upp och gödsel lades på samt harvades och bereddes till rågsådden. Men efterhand blev man mera angelägen om att driva

trädan flera gånger under sommaren, samt låta ogräsfrön gro och förstöras i flera omgångar, innan det gödslades till rågen. Konstgödning förekom inte innan 1874. Vid den beredningen av trädan med flitig bearbetning hörde också att klöfsa och harva upp så mycket "kvickrot" som möjligt och samla ihop den på trädan i bunkar, och tända eld på dem när torr väderlek gjorde det tjänligt därtill. Sedan man med järnräfsor och grepar hopsamlat kvickroten över hela trädan, så skaffades folket vars en råghalmsviska (en "klippa" av slagtröskad råghalm) och tändstickor. Så sattes en ur klippan utdragen viska i brand och anbringades i kontakt med en kvickrotsbunke, och när denna fattat eld sprang man skyndsamt med den brinnande halmviskan till en annan kvickrotsbunke och satte eld på denna, samt fortfor därmed så länge halmviskan ansågs kunna tända. Men man kunde bli tvungen att lägga lite torrt av råghalmen inunder i bunkar där det ej ville fatta eld. Vid passelig vind var det lättare att få bunkarna att brinna, och nöjsamt var det när stor rök från fältet gick upp över byn. Men tog vinden till att blåsa hårt, så att det kunde bli hotfullt för närliggande hus och gårdar, så fick man skaffa folk att gå vakt tills elden släckts. När en sådan "kvekbränning" försiggått, så brändes ofta upp en del av den mylla som låg under bunkarna, och som torkats genom värmen, men askplättarna efter de brända bunkarna syntes året efter på den frodigare rågen vid skörden. Jag försökte att få bort kvickroten av fältet och lägga den till torkning samt därefter tröska den med plejel. När så kvickroten ristades (skakades) blev den det prätigaste kreaturshöfoder, som gärna åts av alla husdjuren. Arbetsamt var det, men så blev inte heller myllan uppbränd.

Istället för mägerl, som ju var kalkhaltig, försökte många kalka jorden genom att så ut kalkmjöl. Detta gör god verkan på kalkfattiga jordar. Agenter av alla slag har alltid kringströvat och prejat bönderna med nya jordbruksredskap och ännu, efter som jag i all min tid minns, tycks denna grenen ej vara fullvuxen. Men den frågan från gammalt om ogräsets utrotande och lantbrukets bärighet i förhållande till andra yrken, är ännu föremål för riksdagen. Många har försökt, och jag med, att få ogräset att växa av alla krafter och se om det inte skulle löna sig. Det gällde då att inte köpa varken klöver eller annat gräsfrö eller konstgödsel. Vi sådde ladusmålet, dvs det frö – ogräsfrön – som föll av det inhöstade höet, ja t o m tröskade vi höet och tog tillvara på fröet och sådde det. Det växte i flera års gräsvall, men blev ej så frodigt och var besvärligt att så. Senare såldes på marknadstorgen klöverknopp för 2 a 3 kr per säck, olika skrymme, ävensom spergelfrön, men huvudbeståndsdelen var ogräsfrön. Vissa år kunde ogräsvallarna lämna t o m frön av luddtotal till avsalu, och detta var en efterfrågad vara. Där som vilt gräs växte, ansågs det av de gamle såsom fördelaktigast att alltid låta det ligga till äng. I lövskogarna "risades", räfsades löv och ris som fallit om vintern och samlades till strö under kreaturen, brändes eller till rökning av malt eller fläsk. Pengar skulle ej, utan i tvingande nödfall, utläggas, men så var också människorna på den tiden så anspråkslösa, eller vad man skall kalla sådan fattigdom som min mor omtalade, att en nykter ordentlig arbetare var gift men hade varken klocka eller almanacka i sitt hus.

De gamle hade ordspråket att "den som ej tar vara på styvern, får aldrig dalern, och den som ej tar vara på dalern, får aldrig riksdalern". Sparsamheten var en dygd och troligen bidrog den mycket i förening med arbetsamhet till de gamla böndernas otroliga förmåga att kunna föda en myckenhet folk och vara i det närmaste självförsörjande genom tiderna.